

IWONA GOŁĘBIEWSKA

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Analiza komparatystyczna współczesnego nacjonalizmu państw Europy Środkowo-Wschodniej i Zachodniej

Wstęp

Publikacja porusza aktualny problem definiowania partii europejskich w kontekście faszyzmu, neofaszyzmu i neonazizmu. W tym celu wybrano do analizy komparatystycznej najczęściej inkryminowane o propagowanie tych ideologii ugrupowania. Selekcji dokonano głównie na podstawie cech charakterystycznych doktryny faszystowskiej: charyzmatyczne przywództwo i styl wodzowski o demagogicznej sile perswazji, indoktrynacja, masowość partii i monopartyjność, antydemokracja i antyliberalizm, militaryzacja, ekspansjonizm, imperializm, szowinizm, rasizm, antysemityzm.

Większość analizowanych partii ma charyzmatycznych przywódców, jednak typowy styl wodzowski tylko dwie. Demagogią i populizmem posługują się prawie wszyscy liderzy badanych organizacji, ale utworzyć partię masową i system monopartyjny o omnipotencji wodza mogłoby dwóch. Tendencje ekspansjonistyczne i imperialistyczne są widoczne u dwóch ugrupowań. Antydemokracja występuje sporadycznie i jest domeną partii antyestablishmentowych¹, które są rzadkością, gdyż badane partie działają na ogół w granicach systemów demokratycznych. Liberalizm występuje czasami jako kamuflaż w celu ukrycia prawdziwej proveniencji danej organizacji.

Najbardziej istotną kwestią jest jednak deklarowana oficjalnie ideologia. Wszystkie poddane komparatyście partie optują za nacjonalizmem, dwie wybrały jego skrajną formę. Jednak żadna z deskryptywnych organizacji nie

¹ A. Schedler, *Anty-Political-Establishment Parties*, „Party Politics” 2, 1996, nr 3.

identyfikuje się wprost z faszyzmem czy nazizmem w postaci doktrynalnej. W związku z tym tytuł publikacji *Analiza komparatystyczna współczesnego nacjonalizmu państw Europy Środkowo-Wschodniej i Zachodniej* jest najbardziej adekwatny do zawartości merytorycznej publikacji, a „ugrupowania tego typu budują swój radykalny image odnosząc się przede wszystkim do bieżących problemów swoich krajów”². Z odpowiednim dystansem, a jednocześnie zgodnie ze stanem faktycznym stosowane są w niniejszym opracowaniu terminy: faszyzm, neofaszyzm i neonazizm, które współcześnie są nadużywane i demonizowane w egzaltowanym przekazie medialnym. Epizodyczne ekscesy młodocianych przestępców z subkulturowych gangów urastają często do rangi faszyzmu drugiej wojny światowej. Dyskurs naukowy powinien być obiektywny i weryfikowany aksjologicznie, aby nie zniekształcać prawdziwego obrazu i skali zjawiska. Autorytet w dziedzinie faszyzmu Walter Laqueur stwierdził, że „słowo *faszyzm* zostało zdyskredytowane na skutek jego nadużywania i błędnego nim operowania”³. Podobnie inni badacze dokonujący eksploracji współczesnego nacjonalizmu i skrajnej prawicy twierdzą, że słowo faszyzm stosuje się jako synonim autorytaryzmu, rasizmu, ksenofobii, reakcjonizmu, homofobii czy seksizmu „tymczasem nie każdy, kto oponuje przeciwko ciągłemu napływowi do jego kraju imigrantów jest faszystą, tak jak nie jest nim każdy antysemita”⁴. Obecnie z nacjonalizmem najczęściej utożsamia się populizm, etnocentryzm i antyokcydentalizm.

Publikacja składa się z dwóch kompatybilnych części, w których eksplanacyjne ujęcie konotacji nacjonalistycznej poszczególnych ugrupowań poparte jest analizą komparatystyczną i nowymi kryteriami definiowania. Wnikliwie zbadano poziom relewancji w celu oceny możliwości kreacji partii masowej. Kształtował się on średnio w okresie największej popularności na poziomie 10–16%, zdarzały się jednak sytuacje braku relewancji lub na poziomie 1% i mniej. Istotny jest fakt, że wszelkie przejawy faszyzmu w europejskich systemach demokratycznych powodują delegalizację lub izolację organizacji, a „ustawodawstwa większości państw zakazują szerzenia nienawiści rasowej czy religijnej”⁵.

Niniejsze opracowanie nie uwzględnia polskiego współczesnego nacjonalizmu, który ze względu na swoją specyfikę i tradycję narodowo-katolicką, jednak w oparciu o nowe kryteria definiowania przedstawiono w publikacji *Współczesny polski nacjonalizm. Nowe kryteria definiowania*.

² J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych państwach Europy Zachodniej*, Toruń 2007, s. 25.

³ W. Laqueur, *Faszyzm*, Warszawa 1998, s. 16.

⁴ *Ibidem*, s. 250.

⁵ H. Olszewski, M. Zmierzczak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Poznań 2000, s. 337.

1. Skrajna prawica w Europie Zachodniej po 1945 roku

Po zakończeniu drugiej wojny światowej międzynarodową sytuację polityczną cechowała znaczna polaryzacja, „świat stał się dwubiegunowy”⁶. Na jednym „biegunie był Związek Radziecki dominujący w Europie, na drugim Stany Zjednoczone kontrolujące ponad połowę świata”⁷. Związek Radziecki przyjął cechy politycznego i doktrynalnego uzurpatora i „uzależnił od siebie Albanię, Bułgarię, Czechosłowację, Mongolię, Polskę, Rumunię, Węgry”⁸, a „Armia Czerwona okupowała część Niemiec i Północną Koreę”⁹. W konsekwencji imperialistycznej polityki ZSRR powstał zunifikowany blok państw, a w każdym z nich panował system monopartyjny. Rządy sprawowały partie o konotacji komunistyczno-socjalistycznej i cechach totalitarnych (tzw. dyktatura proletariatu), nie był możliwy pluralizm, zatem nie można w tym układzie mówić o jakiegokolwiek prawicy.

Na „drugim biegunie”, za tzw. żelazną kurtyną¹⁰ funkcjonowały inne państwa, w których wraz z upływem lat zaczęły rodzić się systemy demokratyczne generujące pluralizm światopoglądowy i polityczny a w korelacji do niego zaczęły się formować różne opcje polityczne. Jednak po drugiej wojnie kraje Europy Zachodniej cechowała znaczna dyferencjacja partyjno-polityczna. Było to konsekwencją układu politycznego i stosunków międzynarodowych w okresie wojny i przed jej rozpoczęciem. Aby w sposób ekwilibrystyczny i obrazowy przedstawić proces kształtowania się systemów demokracji zachodnich i ugrupowań radykalnie prawicowych, najlepiej posłużyć się cezurą czasową oraz analizą Piera Ignaziego, którego tezy i kryteria klasyfikacji skrajnej prawicy stanowią adekwatną egzegezę tego procesu. Piero Ignazi¹¹ „wyszedł od problemu kryterium wyróżniającego partie skrajnej prawicy od innych ugrupowań”¹², co ma fundamentalne znaczenie w kwestii rozpatrywania ich związku z totalitaryzmem (faszyzm, nazizm). Istotne jest zachowanie cezury czasowej, według której skrajną prawicę zachodnioeuropejską można podzielić na trzy okresy: 1 — okres „starej” skrajnej prawicy, czyli lata 1949–1973, 2 — okres kształtowania, czyli lata 1973–2000, 3 — okres stabilizacji po 2000. W pierwszym z wymienionych

⁶ M. Toporek, *Historia powszechna*, Kraków 2000, s. 14.

⁷ *Ibidem*.

⁸ A. Czubiński, W. Olszewski, *Historia powszechna*, Poznań, 1996, s. 205.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Określenia „żelazna kurtyna” po raz pierwszy użył premier Wielkiej Brytanii Winston Churchill w swoim wystąpieniu w Fulton (USA) 5 marca 1946r. Churchill dążył do sojuszu W. Brytanii i Stanów Zjednoczonych wobec ekspansjonistycznej polityki ZSRR. Zob. M. Toporek, *op. cit.*, s. 15.

¹¹ Piero Ignazi — włoski politolog, ekspert w dziedzinie polityki porównawczej, którą wykłada na Uniwersytecie w Bolonii. Napisał kilka esejów na temat systemów partyjnych we Włoszech i w Europie.

¹² K. Sobolewska-Myślik, *Partie i systemy partyjne na świecie*, Warszawa 2004, s. 76.

przedziałów czasowych, a więc po wojnie partie skrajnej prawicy nie miały znaczącej roli w rekonstrukcji porządku społeczno-ekonomicznego a „nawiązywały do tradycji ruchów faszystowskich”¹³. W niektórych państwach (Niemcy, Austria, Włochy) skrajna prawica tożsama była z faszyzmem „wiązało się to zarówno z genezą ugrupowań, jak i ich ideologicznym paradygmatem”¹⁴. Funkcjonowały również nadal państwa, w których istniały reżimy autorytarne, a także „pojawiły się różne dyktatury wojskowe, w tym krwawe i okrutne, a także rozmaite ruchy populistyczne lewicowe bądź prawicowe”¹⁵. Egzemplifikacją dyktatury, której przypisywano konotację faszystowską, była Grecja „pod rządami pułkowników”¹⁶. Natomiast „Nowe Państwo” Salazara¹⁷ w Portugalii i narodowy katolicyzm Franco¹⁸ nie zalicza się do faszystowskich, ponieważ „gdyby te dwa kraje były rzeczywiście faszystowskie, to zapoczątkowany tam w latach sześćdziesiątych proces przechodzenia do porządku demokratycznego trwałby znacznie dłużej”¹⁹. Państwo w tych systemach nie dążyło do omnipotencji. Autorytaryzmy nie budowały nowego ładu cywilizacyjnego, koncentrując się raczej na obronie tradycyjnych wartości. Niechętnie przyczyniały się upolityczniania narodu, nie były to również reżimy ludobójcze (nie istniały obozy koncentracyjne). Faszyci stanowili niewielką część ich zwolenników. Proces demokratyzacji w Hiszpanii po śmierci generała Franco przyczynił się do powstania skrajnej prawicy, jednak w „postfrankistowskiej Hiszpanii ideologia nacjonalistyczna miała nikły oddźwięk społeczny”²⁰. Jako partia skrajnej prawicy uważana była Fuerza Nueva, przemianowana później na Frente Nacional. Krytykowała hiszpański paradygmat społeczeństwa permisywnego, czerpała inspiracje z religii, ale „potępiała czolowych przedstawicieli hiszpańskiego duchowieństwa za zbyt liberalny stosunek do nowych przejawów porządku demokratycznego”²¹. Prawicę hiszpańską nie cechowała ksenofobia (ale też niewielu było imigrantów) ani rasizm, jako jedyna w Europie nie dyskryminowała Cyganów.

W Portugalii Salazar po 36 latach władzy ustąpił ze stanowiska, a system rządów wprowadzony przez niego ostatecznie załamał się w kwietniu 1974 roku.

¹³ J. Jankiewicz, *op. cit.*, s. 113.

¹⁴ *Ibidem*, s. 17.

¹⁵ W. Laqueur, *op. cit.*, s. 183.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Antonio de Oliveira Salazar — portugalski polityk, profesor ekonomii. W latach 1932–1968 pełnił funkcję premiera (faktycznie dyktatora), a także ministra finansów (1928–1940). Twórca tzw. Nowego Państwa, czyli Estado Novo.

¹⁸ Francisco Franco y Bahamonde — hiszpański dyktator, regent Królestwa Hiszpanii (1947–1975), premier rządu, dowódca sił zbrojnych i przewodniczący organizacji politycznej Falanga, aktywny antykomunista.

¹⁹ W. Laqueur, *op. cit.*, s. 184.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

Miała miejsce bezkrwawa „rewolucja goździków”, która zapoczątkowała kreację demokratycznego paradygmatu rządów.

Po roku 1945 skrajna prawica utożsamiana była z faszyzmem, „reprezentując nurt zwany neofaszystowskim”²². Piero Ignazi dokonał eksploracji rodziny partii skrajnie prawicowych, a jako zasadnicze kryteria przyjął ideologię i pozycję poszczególnych ugrupowań w układzie prawica *versus* lewica. W tym ujęciu partie znajdujące się na skrajnym prawym biegunie uważane są za zbliżone ideologicznie do neofaszystowskich, ponieważ czerpią inspirację z faszyzmu, Ignazi wymienia „takie ich cechy jak: antyparlamentaryzm, antypluralizm, negację partii politycznych”²³. Partie tego typu niekiedy są określane jako antysystemowe, przy czym „zdaniem Sartoriego partie antysystemowe istotnie różnią się między sobą, tworząc całe spektrum postaw od alienacji charakteryzującej się całkowitą negacją systemu do protestu według jego wybranych elementów”²⁴. Istotnym kryterium definiowania skrajnej prawicy jest ich związek z faszyzmem, Ignazi partie „nawiązujące wyraźnie do faszyzmu określa jako partie skrajnej prawicy starego typu, natomiast partie zdecydowanie antysystemowe, nieodwołujące się do faszyzmu nazywa partiami skrajnej prawicy nowego typu”²⁵.

Stosując wymienione kryteria, można zauważyć sporą dywersyfikację w poszczególnych państwach powojennej Europy Zachodniej. Egzemplifikacją partii starego typu jest austriacka FPO, czyli Österreichische Volkspartei, czyli Austriacka Partia Wolności albo lapidarnie — Wolnościowcy. Od 1945 roku w partii tej członkami byli eksnaziści, którym ustawa Verbotsgesetz (ustawa o zatrudnieniu) zakazywała partycypacji w życiu publicznym, a także odbierała im prawa wyborcze. Ustawę zniesiono w 1948 roku i wówczas 500 tysięcy byłych hitlerowców uzyskało prawa wyborcze. Liderzy FPO mieli faszystowskie korzenie: Anton Reinthaller był ministrem w rządzie Trzeciej Rzeszy, a Friedrich Peter był oficerem SS. Do 1983 roku partia była hybrydową kompilacją nacjonalizmu i liberalizmu, później nastąpiła konwersja w kierunku nowoczesnego liberalizmu. Następna transformacja spowodowała jednak zwrot ku skrajnej prawicy, a liderem partii został charyzmatyczny demagog i populistą Jorg Haider²⁶. Pod jego przywództwem FPO intensywnie walczyła o elektorat, stając się najsilniejszą partią w Karyntii (1999). Partia wielokrotnie zmieniała swoje oblicze „początkowo stworzona przez niemieckich nacjonalistów, narodowych liberałów, a także byłych nazistów”²⁷. Haider był nie tylko elokwentnym populistą o agresywnej

²² K. Sobolewska-Myślik, *op. cit.*, s. 75.

²³ *Ibidem*, s. 77.

²⁴ B. Michałak, *Partie radykalnego protestu w Europie Zachodniej*, Toruń 2008, s. 24.

²⁵ K. Sobolewska-Myślik, *op. cit.*, s. 77.

²⁶ Jorg Haider — prawicowy polityk austriacki, dwukrotny premier Karyntii, z zawodu prawnik. Do 2005 roku był działaczem konserwatywno-liberalnej Austriackiej Partii Wolnościowej (FPO) i wieloletnim jej przywódcą.

²⁷ J. Jankiewicz, *op. cit.*, s. 51.

retoryce politycznej, propagatorem antysemityzmu, lecz także, przede wszystkim, zasłynął z „częściowego usprawiedliwiania nazizmu”²⁸. FPO i jego lidera cechowała ksenofobia i niechęć do mniejszości słoweńskiej w Karyntii, Haider był „przeciwny Słowianom i imigrantom, a także, choć jego partia należała do Światowego Związku Partii Liberalnych, liberalizmowi”²⁹. Partia budziła pewien niepokój w międzynarodowym dyskursie politycznym, chciała bowiem ponownego połączenia z Niemcami, jednak „Haider nie pragnął restauracji cesarstwa austro-węgierskiego”³⁰. Permanentnie utrzymywał enigmatyczne kontakty z eksnazistami, ale dążył do militaryzacji i „nie postulował obalenia porządku demokratycznego czy stosowania przemocy”³¹. Dlatego pomimo wnikliwej analizy trudno określić jednoznacznie partię jako neofaszystowską, wielu badaczy (W. Laqueur, K. Sobolewska-Myślik) nie określa jej w ten sposób a używa kwantyfikatora „słaba antysystemowość”. K. Sobolewska-Myślik przychyliła się do „poglądu, który partię skrajnej prawicy uznaje za mieszczące się w granicach systemu politycznego, nie podważające jego podstawowych zasad”³². Partia Haidera ma pewne cechy partii starego typu (związki z faszyzmem), jednak „nie wykorzystała zajmowanej pozycji dla podważenia porządku demokratycznego”³³. Zachowując cezurę czasową, z opisu FPO wynika, że dopiero w połowie lat osiemdziesiątych partia ta ulegała istotnym przeobrażeniom i wówczas „nastąpił zdecydowany zwrot ku skrajnej prawicy”³⁴. Głównie stało się to dzięki charyzmie populistycznego i kontrowersyjnego przywódcy FPO Jorga Haidera, „zwolennika pangermańskiego nacjonalizmu”³⁵, który przyczynił się do spektakularnych sukcesów tej partii. Za decydujący należy przyjąć rok 1999, kiedy FPO osiągnęła około 27% aprobaty elektoratu, a w konsekwencji tego rozpoczął się nowy rozdział polityki na zachodnioeuropejskich scenach wyborczych. Mając na uwadze konwersję FPO, można stwierdzić, że rozpoczęła swoją działalność jako partia skrajnie prawicowa starego typu, a przekształciła się w partię nurtu zwanego New Populizm³⁶, co według kategoryzacji populizmu Paula Taggarta oznacza prawicową antysystemowość „zazwyczaj partykularystyczno-nacjonalistyczną”³⁷. Taggart zwraca jednak uwagę na fakt, że zjawisko populizmu jest

²⁸ W. Laqueur, *op. cit.*, s. 186.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, s. 187.

³¹ *Ibidem*.

³² K. Sobolewska-Myślik, *op. cit.*, s. 78.

³³ *Ibidem*.

³⁴ J. Jankiewicz, *op. cit.*, s. 117.

³⁵ *Ibidem*, s. 118.

³⁶ Paul Taggart — profesor nauk politycznych w Sussex European Institute, dyrektor Departamentu ds. Politycznych i Współczesnych Studiów Europejskich, wykładowca w Centrum Studiów Niemieckich i Europejskich na Uniwersytecie Georgetown, zajmuje się eksploracją europejskich partii politycznych, szczególnie w spektrum jego zainteresowań jest eurosceptycyzm i populizm.

³⁷ J. Jankiewicz, *op. cit.*, s. 84.

obecne także w przypadku partii o proveniencji lewicowej (New Politics) i należy je traktować jako „swego rodzaju formę czy styl właściwym wielu partiom nowego typu, nie tylko partiom skrajnej prawicy”³⁸. Charakterystyczną cechą partii prawicowo-populistycznych jest „silna centralizacja struktur powiązana z osobą charyzmatycznego lidera”³⁹, a „rdzeniem ideologicznym jest antyegalitarne przekonanie o naturalnej nierówności ludzi między sobą”⁴⁰. Cechy te mogą jednak być symptomem neofaszyzmu i antysystemowości co stwarza niebezpieczeństwo polityczne, dlatego należy „wdrożyć mechanizmy blokujące polegające na izolacji tak zidentyfikowanych ugrupowań poprzez wyłączenie ich z procesu przetargów koalicyjnych oraz przedstawienie ich opinii publicznej jako bardziej radykalnych niż są one w rzeczywistości”⁴¹. Egzemplifikacją było zbojkotowanie Austrii na forum Unii Europejskiej po powstaniu koalicji OVP-FPO w 2000 roku, jako przyczynę podano neofaszyzm partii Haidera⁴².

Austria nie jest egzemplarycznym przykładem związku z faszyzmem i kształtowania się ruchów skrajnie prawicowych, wyrażonych w ekstremizmie partii FPO i Jorga Haidera. *Exemplum* państwa europejskiego, które można nazwać kolebką faszyzmu, a po drugiej wojnie światowej miejscem narodzin skrajnej prawicy „starego” typu, były Włochy. Zachowując wskazaną wyżej cezurę czasową: w pierwszym wymienionym okresie kształtowania się zachodnioeuropejskiej skrajnej prawicy powstał Włoski Ruch Społeczny, czyli MSI (Movimento Sociale Italiano). Partia ta była traktowana jako izolowana „ze względu na wyraźną ideologię faszystowską, a także na powiązania personalne z reżimem Mussoliniego”⁴³. Konstytucja włoska zakazuje działalności faszystowskiej, w związku z czym państwo powinno wyalienować partię o takiej konotacji z całego spektrum partycypacji politycznej. Włoska MSI za wszelką cenę chciała zaistnieć w polityce i zjednoczyć elektorat, propagowała w tym celu ambiwalentne hasła: „MSI od początku prowadził podwójną strategię: głosił przywiązanie do wartości wyznawanych przez Mussoliniego i do jego dobrych rządów, a zarazem zapewniał opinię publiczną, że jest *postfaszystowski*”⁴⁴. MSI z tego okresu nie można nawet zakwalifikować jako ugrupowanie antysystemowe, bowiem jego działalność mieściła się w granicach systemu demokratycznego (w demokratycznych wyborach w 1948 roku zdobyli 1% głosów, a w 1972 już około 9%), z jednej strony partia gloryfikowała przemoc, ale z drugiej uważała się za „filar włoskiej

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ B. Michałak, *op. cit.*, s. 141.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, s. 234.

⁴² Zwrot FPO ku neonazizmowi rozpoczął się w 1986 roku i wyrażał się w kontaktach z weteranami SS, a także w częściowym usprawiedliwianiu nazizmu przez lidera partii Jorga Haidera (stwierdził, że naziści prowadzili skuteczną politykę w kwestii bezrobocia).

⁴³ J. Jankiewicz, *op. cit.*, s. 114.

⁴⁴ W. Laqueur, *op. cit.*, s. 161.

demokracji”⁴⁵. Spektakularny sukces wyborczy w 1972 roku Ruch Społeczny odniósł głównie dlatego, że społeczeństwo włoskie bało się Czerwonych Brygad. W 1987 roku przywódcą partii został Gianfranco Fini. Polityk chciał wykreować taką skrajną prawicę, która mogłaby rządzić państwem, jednak był zafascynowany faszyzmem i taki charakter miał MSI. Aby odnieść sukces, Fini doprowadził do rozwiązania tej partii i na jej miejsce powołano Sojusz Narodowy — AN Alleanza Nazionale i Liga Północna — LN Lega Nord. Powstały AN to ugrupowanie prawicowe o charakterze narodowo-konserwatywnym, które miało doprowadzić do konsolidacji włoskiej prawicy. W 1994 roku partia odniosła spektakularny sukces „po raz pierwszy partia skrajnie prawicowa AN weszła do rządu kraju Europy Zachodniej”⁴⁶. Partia Gianfranco Finiego zmieniła nazwę, ale nadal była postfaszystowska, jednak nie była już partią izolowaną i mogła partycypować w rządzeniu krajem. We Włoszech wywołało to falę społecznej negacji, w Europie mniej, „dopiero wejście do rządu austriackiego, kierowanej przez J. Haidera FPO spowodowało istną lawinę politycznych reakcji i baczniejszego przyglądania się tego rodzaju formacjom”⁴⁷.

Tabela. Przeciętne poparcie dla partii skrajnej prawicy w państwach Europy Zachodniej w latach 70., 80. oraz 90. XX wieku

Państwo	Średnie poparcie w latach 70.	Średnie poparcie w latach 80.	Średnie poparcie w latach 90.
Austria	—	9,70	20,33
Belgia	—	1,50	8,90
Dania	13,77	6,57	7,53
Francja	0,80	6,63	13,65
Norwegia	3,45	7,06	10,80
Szwajcaria	—	11,00	13,65
Włochy	—	—	23,85

Źródło: Opracowanie własne na podst. J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych państwach Europy Zachodniej*, Toruń 2008, s. 124.

W tabeli ewidentnie widać olbrzymi progres w poparciu dla partii skrajnie prawicowych we Włoszech i w Austrii (zwłaszcza we Włoszech lata 90. w porównaniu do lat 70. i 80.), znacznie większym poparciem obdarzono także partię skrajnie prawicową we Francji w latach 90., spadek poparcia odnotowały tylko ugrupowania skrajnie prawicowe w Danii. Spektakularne sukcesy partii skrajnej prawicy w dużej mierze zawdzięczają charyzmatycznym i silnym przywódcom jak Haider, Fini czy Le Pen we Francji. Charyzmatyczne, silne przywództwo było domeną partii faszystowskich, co klasyfikuje je jako partie skrajnej prawicy

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ J. Jankiewicz, *op. cit.*, s. 123.

⁴⁷ *Ibidem*.

„starego typu”, jednak biorąc pod uwagę pozostałe kryteria klasyfikacji, takie jak: 1 — kryterium ideologiczne, 2 — kryterium antysystemowości, 3 — kryterium formalne⁴⁸, „do partii starego typu, partii neofaszystowskich zaliczono m.in. włoskie MSI-AN, Brytyjską Partię Narodową (BNP) oraz Niemiecką Unię Narodową (DVU)”⁴⁹. Piero Ignazi tego typu partie określa mianem „materialnych”, które „w ramach haseł głoszonych przez określaną partię odwołania, w mniej lub bardziej otwarty sposób nawiązujące do tradycji ruchów faszystowskich”⁵⁰. Natomiast nową skrajną prawicę określa jako „produkt nowego, postindustrialnego społeczeństwa i kryzysu tradycyjnych partii”⁵¹, a partie tego typu to partie postindustrialne. Egzemplifikacją tych partii są: francuski Front Narodowy, austriacka Partia Wolności, belgijski VB, niemieccy Republikanie (według Ignaziego). Jednak biorąc pod uwagę związek FPO z faszyzmem oraz fakt, że partia w 2000 roku została zanegowana na forum europejskim z uwagi na neofaszyzm, zakwalifikowanie tej partii do nowej skrajnej prawicy jest nieco kontrowersyjne. Partia mimo to działała w granicach systemu demokratycznego, nie spełnia drugiego kryterium klasyfikacji partii starej prawicy, dlatego Ignazi zaliczył ją do partii nowej prawicy. Austriacka Partia Wolności (FPO), podobnie jak Front Narodowy we Francji (FN) czy Sojusz Narodowy we Włoszech (AN), to ugrupowania antyestablishmentowe, ich rosnąca popularność wynika często ze słabości klas politycznych rządzących w krajach zachodniej Europy. Partie te wykorzystują rzeczywiste problemy społeczne, na które tradycyjne ugrupowania nie potrafią znaleźć recepty. Piętnują korupcję panującą w administracji i pośród polityków, krytykują nadmierne obciążenia podatkowe itp., obawiają się bezrobocia jako korelatu imigracji.

Problem imigrantów implikujący zacieranie się kulturowych odrębności między narodami dotyczy wielu państw, szczególnie eskalacja konfliktów o tym podłożu dotyczy Francji, gdzie skrajna prawica „legitymuje się ponad stuletnią tradycją”⁵². Purystą w dziedzinie prawicy francuskiej jest René Remond⁵³, który badał ją jako zjawisko historyczne. Stwierdził, że prawica francuska nie przypomina angielskiej czy amerykańskiej, lecz jest wierna „tradycji colbertowskiej”⁵⁴, doceniającej rolę państwa jako imperatywu narodowej wielkości.

Francuska skrajna prawica po wojnie przechodziła wiele transformacji, przy zastosowaniu kryterium cezury czasowej w pierwszym okresie tzw. prawicy starego typu „jej główne filary stanowiły ugrupowania, które przejęły ideologię od

⁴⁸ R. Herbut, *Partie ultrapravicowe a społeczeństwo w krajach Europy Zachodniej*, Wrocław 1995, s. 148–150.

⁴⁹ J. Jankiewicz, *op. cit.*, s. 21.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 20.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² W. Laqueur, *op. cit.*, s. 167.

⁵³ René Remond — francuski historyk, politolog i publicysta, napisał 50 dzieł poświęconych historii politycznej Francji, przedstawiając typologię prawicy francuskiej.

⁵⁴ R. Remond, *Francuska prawica dzisiaj*, Warszawa, 2008, s. 61.

monarchistycznej i elitystycznej Action Française⁵⁵, która była inkryminowana o nawiązywanie do faszyzmu. Do 1972 roku skrajna prawica francuska była znacznie rozwarstwiona, 5 października tego roku przywódcy organizacji ultrapravicowej Nowy Porządek — ON byli inicjatorami konsolidacji skrajnej prawicy. W konsekwencji powstał Front Narodowy z charyzmatycznym i radykalnym przywódcą Jean-Marie Le Penem⁵⁶, który uosabiał sentymenty nacjonalistyczne, ksenofobiczne i niemal faszystowskie. Jednocześnie był doskonałym erudytą, oratorem, przez antagonistów określany jako rasista i faszysta. Piero Ignazi stwierdza, że nie można fenomenowi Le Pena porównać z innymi przywódcami skrajnej prawicy europejskiej, jak: Bossi, Fini, Haider. Fini i Haider stali się częścią establishmentu, Le Pen był wytworem kultury francuskiego nacjonalizmu, a Bossi jest przedstawicielem antynarodowego regionalizmu. Sukcesy Front Narodowy zawdzięczał głównie Le Penowi, który zjednał sobie elektorat hasłami populistycznymi i wsparciem prywatnej przedsiębiorczości oraz perspektywiczną wizją niskich podatków i opieki socjalnej. FN i jego lider aktywnie walczyli z imigrantami, co Le Pen wyraził w haśle: „Milion (później 3 miliony) bezrobotnych to o milion (o 3 miliony) cudzoziemców za dużo”⁵⁷. FN jest w według typologii Ignaziego partią nowej skrajnej prawicy *postindustrialnej*, nie nawiązuje do faszyzmu, więc nie jest partią starej skrajnej prawicy. FN należy zaliczyć do ugrupowań prawicowo-populistycznych o charakterze natywistycznym, można traktować jako partię protestu, ze względu na: 1 — populizm protestu, czyli stosowanie w działalności politycznej metod i haseł o charakterze populistycznym, 2 — silną ekspresję przekazu wyrażoną w agresywnej retoryce politycznej i wykorzystywaniu dyferencjacji form działalności politycznej (często nowatorskich i kontrowersyjnych), 3 — programowy antykonsensualizm negujący politykę państwa w określonych sferach działalności, 4 — skategoryzowanie jako antypartii, czyli alternatywnej formy polityki „wolnej od partyjnych układów”⁵⁸, 5 — „słabą” antysystemowość utożsamianą z negacją „ustabilizowanych uczestników rywalizacji politycznej oraz funkcjonującym wzorcem interakcji międzypartyjnych (regułem gry), w tym przede wszystkim dominującym modelem przetargów koalicyjnych”⁵⁹, 6 — zorientowanie na mobilizację społeczną, kontestującą politykę kraju.

Różna jest siła oddziaływania partii skrajnej prawicy w sferze parlamentarnej, jednak ich pozycję cechuje permanentny progres. Pomimo licznych, czasem spektakularnych sukcesów wyborczych „na arenie wyborczej i parlamentarnej

⁵⁵ W. Laqueur, *op. cit.*, s. 167.

⁵⁶ Jean-Marie Le Pen — francuski polityk prawicowy, prawnik i eurodeputowany. Ukończył prawo i nauki polityczne na Sorbonie, walczył w Indochinach i Algierii, kandydował na prezydenta Francji.

⁵⁷ W. Laqueur, *op. cit.*, s. 170.

⁵⁸ B. Michalak, *op. cit.*, s. 36.

⁵⁹ *Ibidem*.

partie nowej skrajnej prawicy nadal postrzegane są jako partner bardzo niewygodny albo wręcz jako ugrupowanie, które musi być za wszelką cenę izolowane⁶⁰. Kontrowersje budzi niemiecka NPD, która nie jest ani *niewygodna*, ani *izolowana*, a jest coraz bardziej popularna, pomimo konotacji neofaszystowskiej i stosowania polityki rewizjonistycznej. NPD, czyli Narodowa Partia Niemiec, założona została w 1964 roku przez Adolfa von Thaddena i „wyraźnie sugerowała swe przywiązanie do wartości konserwatywnych i do *idei narodowej*”⁶¹. W początkowym okresie działalności swym programie głosiła patriotyzm, praworządność, wolność, ale był to kamuflaż w celu ukrycia preferencji sentymentalno-neonazistowskich z tym, że „członkowie NPD nie byli tak fanatyczni jak naziści”⁶². W pierwszej fazie funkcjonowania partia nie cieszyła się zainteresowaniem elektoratu, dopiero po zjednoczeniu Niemiec i ekspansji szowinizmu na terenie byłej Niemieckiej Republiki Demokratycznej⁶³ sytuacja diametralnie uległa zmianie. NPD w tzw. wschodnich landach⁶⁴, czyli na terenie byłej NRD zaczęła odnosić sukcesy wyborcze, głównie dzięki panującemu tam bezrobociu i znacznej pauperyzacji społeczeństwa. Deputowani NPD objęli miejsca w lokalnych parlamentach⁶⁵ landtagach: Saksonii (9,2% poparcia) i Meklemburgii Przedmurzu (7,3% poparcia), ponadto mają radnych w peryferyjnych dzielnicach Berlina i wpływy we władzach miejskich Drezna. NPD nie zalicza się do partii *starej* prawicy, gdyż oficjalnie odcięła się od hitleryzmu, respektuje system demokratyczny dzięki któremu partycypuje w federalnych parlamentach. Jest partią ekstremalnie ksenofobiczną, negatywnie traktuje imigrantów zarówno muzułmańskich jak czeskich czy polskich. Charyzmatycznym przywódcą NPD od 1996 roku był Udo Voigt, którego poglądy były nie tylko ksenofobiczne, lecz także rewizjonistyczne i wyrażały relatywizm historyczno-etyczny. Wynikało z tego dezawuowanie holocaustu⁶⁶ i gloryfikacja głównych postaci nazistowskiego establishmentu: Adolfa

⁶⁰ J. Jankiewicz, *op. cit.*, s. 167.

⁶¹ W. Laqueur, *op. cit.*, s. 177.

⁶² *Ibidem*, s. 179.

⁶³ Po zakończeniu drugiej wojny światowej i klęsce Niemiec w celu zabezpieczenia świata przed ewentualną agresją z ich strony podzielono je na dwa konkurujące ze sobą państwa: Niemiecką Republikę Demokratyczną, która była prawie do 1990 roku pod kontrolą Związku Radzieckiego i w tzw. bloku wschodnim Europy oraz Niemiecką Republikę Federalną, która pozostała w obrębie państw Europy Zachodniej. Zob. A. Czubiński, W. Olszewski, *op. cit.*, s. 212–213.

⁶⁴ Niemcy są państwem federacyjnym składającym się z mniejszych samodzielnych i odrębnych części, czyli landów, według A. Antoszewskiego i R. Herbuta to związek państw, które częściowo zrzekają się swej suwerenności.

⁶⁵ W państwie federalnym władza jest rozdzielona między parlament i rząd federalny oraz parlamenty i rządy państw-członków. Zob. *ibidem*.

⁶⁶ „Sześć milionów nie może być prawdą. Mogło być najwyżej 340 tysięcy ofiar śmiertelnych KL Auschwitz. Wtedy Żydzi mówią znowu: nawet jeśli tylko jeden Żyd zginął, bo był Żydem, to zbrodnia. Ale jest oczywista różnica, czy mówimy o 6 milionach czy o 340 tysiącach. I wtedy wyjątkowość tej wielkiej czy rzekomo wielkiej zbrodni znika”, za: Interview von NPD-Chef Udo Voigt mit iranischen Journalisten lost Empörung aus SWR.de – Report Mainz, 10 grudnia 2007.

Hitlera, którego Voigt nazywał „wielkim niemieckim mężem stanu” oraz Rudolfa Hessa, dla którego wysunął propozycję Pokojowej Nagrody Nobla. Rewizjonizm Voigta wyrażał się w żądaniu od Polski zwrotu Pomorza, dawnych Prus, Śląska, Gdańska i Wrocławia, a od Rosji Kaliningradu.

NPD zdecydowanie jest partią protestu, ale nie antysystemową, gdyż działa w granicach systemu (były propozycje delegalizacji partii, ma kary finansowe). Specyficzne demagogiczne i poparte agresywną retoryką wypowiedzi lidera ugrupowania świadczyły, że to populizm protestu jednak o konotacji neofaszystowskiej i rewizjonistycznej. Partia swoją negację kieruje w stronę imigrantów, krytykuje gospodarkę rynkową i wyraża protest przeciwko tzw. wilczemu kapitalizmowi. Poparcie dla NDP w 1968 wynosiło 9,8%, a w 2009 1,5%. Partia określana jest jako ultraprawicowa, neonazistowska, aktywnie partycypują w niej skinheadzi.

Partie skrajnie prawicowe w Europie Zachodniej często głoszą kontrowersyjne hasła, co często jest utożsamiane z zagrożeniem dla demokracji liberalnej, mają „pewne oznaki antysystemowości”⁶⁷. Egzemplifikacje partii, które narodziły się w państwach związanych w przeszłości z faszyzmem (Włochy, Austria, Niemcy), świadczą, że często powraca nostalgia do dawnych ideologii. Przyczyną jest niezadowolenie społeczne z rządów, pauperyzacja, bezrobocie, pomoc socjalna dla imigrantów generująca pogorszenie sytuacji gospodarczej, wysokie podatki.

W takich przypadkach często wzrasta poparcie elektoratu dla partii populistycznych, których hasła wyborcze niekiedy bardzo radykalne „ulegają znaczącej liberalizacji pod wpływem chęci wyjścia tych ugrupowań poza sferę izolacji politycznej”⁶⁸. Gdy radykalizm zmierza w kierunku proveniencji neofaszystowskiej, ma miejsce dyskwalifikacja ugrupowania.

Zdarzają się delegalizacje partii, np. w 2004 roku doszło do delegalizacji skrajnie prawicowego ugrupowania Blok Flamandzki w Belgii za propagowanie rasizmu i nienawiści. W Holandii z partii nacjonalistycznej LN, czyli Leefbaar Nederland został usunięty kontrowersyjny polityk Pim Fortuyn za agresywną retorykę i żądanie usunięcia z holenderskiej konstytucji zapisu zakazującego dyskryminacji. Partią izolowaną był włoski MSI, ponieważ konstytucja Włoch zakazuje propagowania faszyzmu. Niemiecka NPD jest obciążona karami finansowymi, były też propozycje delegalizacji. FPO Haidera została zablokowana na scenie międzynarodowej. Populistyczne partie protestu Europy Zachodniej są „produktem zamożnego postmaterialistycznego społeczeństwa, dotkniętego problemem licznej masowej imigracji, która powoduje całkiem realne zagrożenia”⁶⁹. Populizm nie jest jednak zjawiskiem, które należy utożsamiać ze skrajną prawicą, jest tylko środkiem zdobycia elektoratu. Z populizmem implikuje

⁶⁷ J. Jankiewicz, *op. cit.*, s. 217.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 84.

się osoba charyzmatycznego przywódcy, demagoga o zdolnościach oratorskich. Partie w wyniku utraty takiego lidera tracą na popularności, np. austriacka FPO po śmierci Haidera w 2008 roku lub Front Narodowy we Francji po odejściu z polityki Le Pena w 2011 roku, a także NPD po zmianie w 2011 roku przewodniczącego, agresywnego i rewizjonistycznego w swej retoryce Udo Voigta. Ważnym momentem w powojennym rozwoju skrajnej prawicy były przewartościowania intelektualne mające miejsce w latach 70., w wyniku których powstała Nowa Prawica. W atmosferze odradzających się ruchów skrajnie prawicowych, co interpretowane jest jako reakcja na coraz silniejszą aktywność radykalnej lewicy, zaistniała potrzeba nadania im merytorycznej nadbudowy. Próbę tę podjęło środowisko intelektualistów skupionych wokół Alaina de Benoist, które później nazwano Nową Prawicą. Ideologię tej formacji sklasyfikowano jako neofaszystowską — odwoływała się do elementarnych preskrypcji faszystowskiej, rewidując je jednocześnie wskutek dostosowania ich do powojennej rzeczywistości. Nowy sens nadano podstawowej terminologii faszystowskiej: rasizm nie jest już wulgarny, biologiczny, lecz substytuuje go etnopluralizm, czyli izolowanie kultur i cywilizacji poszczególnych grup etnicznych, imperializm nie jest tożsamy z ekspansjonizmem i potrzebą wojny, totalitaryzm zostaje potępiony, ale jednocześnie podkreślono inne zagrożenia — komunizm, egalitaryzm i demokrację parlamentarną. Renesans prawicy w latach 60–70. spowodował powstanie radykalnych ruchów nacjonalistycznych określających się jako ruchy *trzeciej drogi* lub *trzeciej pozycji*. Powstała doktryna terceryzmu, a organizacjami utożsamiającymi z nią były: Mouvement Nationaliste Revolutionnaire — MNR (Rewolucyjny Ruch Narodowy) oraz Troisième Voie (Trzecia Droga). Obie organizacje zyskały wielu zwolenników wśród subkultury skinheadów, podobnie jak znaczna większość ugrupowań skrajnej prawicy w Europie (także wschodniej po 1989 roku).

2. Nacjonalizm wschodnioeuropejski jako eklektyczna forma etnocentryzmu, antyokcydentalizmu i ksenofobii.

Egzemplifikacje i analiza komparatystyczna.

Zachodnioeuropejskie partie skrajnie prawicowe zaczęły się kształtować w latach siedemdziesiątych dwudziestego wieku, natomiast wschodnioeuropejskie dopiero w latach dziewięćdziesiątych. Stosując cezurę czasową, radykalną prawicę Zachodniej Europy można podzielić na trzy okresy istnienia: po roku 1945 (1949–1973, 1973–2000 i po 2000), natomiast partie radykalne Europy Wschodniej i Środkowej na dwa okresy: 1989–2000 i po roku 2000. Wynika z tego, że demokracje zachodnie powstały blisko czterdzieści lat wcześniej od wschodnio- i środkowoeuropejskich. Po rozpadzie Związku Radzieckiego „powstała tam próżnia polityczna i ideologiczna, a instytucje demokratyczne są słabo

zakorzenione”⁷⁰. Tę próżnię aksjologiczną wypełnił nacjonalizm. W Europie Zachodniej poszczególne narody i państwa powstawały jednocześnie, a „państwo narodowe powstawało w oparciu o jeden trzon etniczny”⁷¹. Etap rozwoju, na którym jest Europa Wschodnia, dla krajów zachodnioeuropejskich jest historią. Badacze nacjonalizmu wschodnioeuropejskiego wskazują, że nie należy zjawiska demonizować⁷². Józef Fiszer nie zgadza się z tezą, że komunizm zastąpił nacjonalizm, „teoria ta nie wyjaśnia genezy nacjonalizmu, ale wskazuje na bezpośrednią przyczynę jego renesansu i nie należy jej ani negować, ani nazbyt przeceniać”⁷³. Rozpad imperium radzieckiego nie jest jednoznacznie wskazywany jako przyczyna powstania nacjonalizmu, popularne jest stwierdzenie, że nacjonalizm w okresie komunizmu istniał, ale nieoficjalnie. Walter Laqueur twierdzi, że w epoce postkomunistycznej potrzebne są nowe idee, jednak w świadomości wielu narodów Europy Środkowo-Wschodniej tkwi dawna ideologia i pragnienie silnego, autorytarnego przywództwa. Specyfika poszczególnych krajów jest jednak nieco inna, ale wynika to częściowo z ich pozycji, jaką miały w poprzednim systemie. Część wyzwoliła się spod dominacji ZSRR, np. Polska, Węgry, Rumunia, część odzyskała całkowicie swoją suwerenność, np. Litwa, Łotwa, Estonia, nastąpił rozpad Czechosłowacji i Jugosławii, a państwa niemieckie zjednoczyły się. Powstała Federacja Rosyjska, w której dominujące są doktryny ekspansjonistyczne, imperialistyczne, szowinistyczne oraz różne odmiany nacjonalizmu, nawet w kompilacji z komunizmem. Partie, które powstały w Rosji po 1989 roku, często są określane jako neofaszystowskie, a polityka państwa z opcji liberalno-demokratycznej przeszła na opcję pravicową. W Związku Radzieckim temat faszyzmu był ignorowany, po 1989 pluralizm znacznie spolaryzował scenę polityczną. Niektóre ugrupowania zaczęły interesować się faszyzmem, ale rosyjskim historycznym (Czarna Sotnia). Wracając do okresów kształtowania się skrajnej prawicy w Europie Zachodniej, w pierwszym okresie też nawiązywała do historycznego faszyzmu, nawet kontaktowała się z eksnazistami (Austria), Piero Ignazi określa to jako „starą” prawicę. Historyczne faszyzmy nie istnieją, nie ma więc partii, które można by zakwalifikować do tego kryterium. Natomiast inne kryteria stosowane przez Ignaziego, Taggatra, Minkenberga, Michalaka i Sobolewską-Myślik wyodrębnione będą na przykładzie wybranych partii Federacji Rosyjskiej i innych państw Europy Środkowo-Wschodniej. Przy wyborze tych partii kierowano się ich popularnością, relewancją, populizmem, ksenofobią, typem przywództwa i proweniencji faszystowskiej, a celem jest komparatystyka zachodnioeuropejskich i wschodnioeuropejskich partii radykalnej prawicy.

⁷⁰ W. Laqueur, *op. cit.*, s. 281.

⁷¹ M. Adamowicz, *Droga od państwa narodowego do Unii Europejskiej na przykładach Irlandii i Polski*, Toruń 2003, s. 26.

⁷² *Ibidem*, s. 28.

⁷³ S. Wojciechowski, *Nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej*, Wrocław 1999, s. 117.

Najbardziej kontrowersyjną partią skrajnie prawicową Federacji Rosyjskiej jest założona z inicjatywy Władimira Żyrinowskiego w 1989 roku Liberalno-Demokratyczna Partia Rosji (LDPR). Jej siedziba jest w Moskwie. Partia określa się jako centryczna, proreformatorska i demokratyczna, natomiast w Europie Zachodniej postrzegana jest jako nacjonalistyczna i nieliberalna. Jako ideologię polityczną LDPR wskazuje nacjonalizm i populizm, a w programie akcentuje tendencje ekspansjonistyczne i rewizjonistyczne. Żyrinowski postuluje zjednoczenie piętnastu dawnych republik radzieckich w jednolite państwo z językiem rosyjskim jako urzędowym, a dążenia imperialistyczne wyraża w jednym z punktów programu swej partii, który mówi o rewizji granic i odbudowie dawnego Imperium Rosyjskiego. W imperium tym znalazłaby się m.in. Polska: „Polskę dzieli się pomiędzy Rosję i Niemcy, Czechy przyłącza do Niemiec, Słowację do Rosji, Macedonię i część Grecji do Bułgarii”⁷⁴. Rosja przyłączyłaby również Turcję, Iran i Afganistan, aby „uratować świat przed islamskim zagrożeniem”⁷⁵. W związku z tym LDPR jest określana jako partia mocarstwowo-imperialna z silnymi akcentami nacjonalistycznymi⁷⁶. Porównując z partiami skrajnie prawicowymi Europy Zachodniej, analogiczne poglądy rewizjonistyczne (zwłaszcza wobec Polski) reprezentował Udo Voigt, który był przywódcą niemieckiej NPD. Należy jednak zauważyć, że po rozpadzie ZSRR w mentalności większości Rosjan wciąż obecny jest żal z powodu upadku imperium radzieckiego, podobnie jak immanentna jest potrzeba autorytarnych rządów i wszechobecnej ideologii. Wykorzystuje to LDPR, która „jest zwolennikiem silnej, autorytarnej władzy prezydenckiej, z szerokimi kompetencjami wewnętrznymi i w dziedzinie polityki międzynarodowej”⁷⁷. Partia popiera ustrój unitarny i wielkomocarstwowy, a jej lider ma profetyczne wizje „modelu kontynentalnego: Berlin–Moskwa–Pekin”⁷⁸. Żyrinowski reprezentuje poglądy zbieżne z doktryną eurazjatyizmu, co jest kompatybilne z nacjonalizmem generującym antyokcydentalizm i imperializm. Antyokcydentalizm wyraża nastroje antyamerykańskie i wrogości do państw zachodnioeuropejskich, których polityka negatywnie wpływa na restaurację mocarstwowości Rosji. Przywódca LDPR jest entuzjastą ekspansji militarnej (silna armia) a nawet szantażu nuklearnego oraz reżimu północnokoreańskiego i „wychwalał islamski fundamentalizm”⁷⁹. Żyrinowski jako charyzmatyczny lider LDPR jest politykiem ekstremalnie populistycznym, a jego poglądy często są sprzeczne i adekwatne do sytuacji. Doskonale wczuwa się w nastroje i potrzeby społeczne i potrafi przekonać do siebie miliony wyborców. Podobnie jak Haider jest reprezentantem

⁷⁴ W. Laqueur, *op. cit.*, s. 292.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ M. Soska, *Za świętą Rus'. Współczesny nacjonalizm rosyjski — zarys ideologii*, Warszawa 2009, s. 181.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 187.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 184.

⁷⁹ W. Laqueur, *op. cit.*, s. 293.

populizmu skrajnej prawicy, który cechuje kameleonizm polityczny: z partii nacjonalistycznej może stać się liberalną, może zmieniać program partii, dostosować hasła polityczne i wyborcze do potrzeb chwili. Tego typu populizm posiada wewnętrzną sprzeczność, czyli proceduralną schizofrenię⁸⁰, polegającą na tym że mobilizuje do społecznych inicjatyw, które potem są blokowane przez mocno scentralizowane struktury polityczne. LDRP posiada wiele cech populizmu wskazanych przez P. Taggarta, jak: służy jako narzędzie w politycznej walce, jest sposobem na zjednywanie wyborców itp. Cechy te są kompatybilne z charyzmą przywódcy partii, odpowiednim programem, strukturą partii i spektakularną kampanią wyborczą⁸¹, demagogią, talentem oratorskim i aktorskim.

Poglądy Taggarta powstały na podstawie badań partii zachodnioeuropejskich, których populizm różni się od wschodnioeuropejskiego, jednak wymienione cechy są podobne. Haider czy Le Pen wykorzystywali zjawisko masowej imigracji, bezrobocie, korupcję, Żyrinowski biedę, bezrobocie i rozpad ZSRR. Populizm w wydaniu tych polityków spowodował spektakularny sukces ich partii, partie stały się relewantne, znacznie przekraczając próg wyborczy. LDPR w 2007 uzyskała około 8% poparcia elektoratu, a w 2011 blisko 12%. Włodzimierz Żyrinowski od lat jest w Dumie Federacji Rosyjskiej, jego partia nie jest antyestablishmentowa tak jak według typologii Taggarta niektóre partie populistyczne Europy Zachodniej. Żyrinowski ze względu na kuriozalne zachowanie, czasem agresywną retorykę polityczną, ekspansjonistyczne i imperialne hasła, wrogość do innych narodów i kultur postrzegany jest jako neofaszysta. Gdy te inwektywy i paralele do Hitlera („gdy został porównany do Hitlera, oświadczył, że tamten był tylko niewykształconym kapralem, podczas gdy on jest oficerem rezerwy, ukończył dwa fakultety i może rozmawiać z zagranicznymi mężami stanu w czterech językach”⁸²) nie zrobiły wrażenia na przywódcy LDPR, został inkryminowany o przynależność do KGB.

Partia Żyrinowskiego nie identyfikuje się z faszyzmem, a jej przywódcy nie interesuje polityka Hitlera czy Mussoliniego, nie spełnia kryterium Ignaziego tzw. starej prawicy, czyli kryterium ideologicznego — ideologią nie jest faszyzm ani kryterium antysystemowości, gdyż jest partią działającą w granicach systemu.

Rosyjska Jedność Narodowa (RNE lub RJN⁸³) została utworzona w 1990 roku przez Aleksandra Barkaszowa, a zdelegalizowana w 1999 roku z inicjatywy mera Moskwy Jurija Łużkowa. Jednak nadal „mogła prowadzić działalność i brać udział w wyborach”⁸⁴. Nigdy nie była relewantna, nie miała zatem swych

⁸⁰ J. Jankiewicz, *op. cit.*, s. 86.

⁸¹ W. Laqueur, *op. cit.*, s. 295.

⁸² *Ibidem*, s. 297.

⁸³ Walter Laqueur używa skrót RNE, co jest adekwatnym skrótem do nazwy w języku rosyjskim, spolszczony skrót używany przez Polską Partię Narodową to RNJ. Natomiast Michał Soska stosuje skrót RJN, który przyjęto w niniejszym opracowaniu.

⁸⁴ M. Soska, *op. cit.*, s. 169.

przedstawiciele w parlamencie rosyjskim, a rozwiązanie nastąpiło ze względu na radykalne formy działania i głoszone poglądy. Przywódca organizacji Barkaszow indagowany, czy jest faszystą, stwierdził: „nie jestem faszystą, lecz nazistą”⁸⁵, a jako ideologię wskazuje narodowy socjalizm. Nie nawiązuje jednak do historycznego faszyzmu, który określa jako „przebrzmiały i zdyskredytowany”⁸⁶. Paramilitarny charakter RJN, wojskowa dyscyplina, styl wodzowski, mit wroga, agresywna retoryka i radykalne hasła przypominają początki ruchu faszystowskiego we Włoszech. Struktura organizacji opiera się na hierarchii z wodzem, czyli Głównym Soratnikiem, któremu podporządkowani są Soratniki, czyli towarzysze broni. Członkowie RJN działają w 250 miastach, przechodzą odpowiednie szkolenie wojskowe i „uwazają się za awangardę nadchodzącej rewolucji narodowej”⁸⁷. Organizacja jest zmaskulinizowana, mogą do niej należeć młodzi, zdrowi mężczyźni o słowiańskim pochodzeniu i wolni od nałogów.

Partia propagowała rasizm, antysemityzm, antyliberalizm i antydemokratyzm, antyokcydentalizm, antyamerykanizm i homofobię, żądała wprowadzenia obligatoryjnie eugeniki w celu powrotu do etnicznej czystości narodu rosyjskiego. Rozpowszechnianie takich poglądów nie spotkało się z akceptacją władz rosyjskich i partia została zlikwidowana.

Należy obiektywnie stwierdzić, że ugrupowania skrajnie prawicowe Federacji Rosyjskiej są w specyficznej sytuacji politycznej, zupełnie nieadekwatnej do sytuacji hitlerowskich Niemiec. Narodowy socjalizm RJN ma inne oblicze niż niemiecki nazizm, nie jest ekspansywny: „RJN nie wyraża tęsknoty do radzieckiego imperium”⁸⁸, ale demokracji, liberalizacji i kapitalizmowi w gospodarce są przeciwni, ponieważ „stworzyli je Żydzi w celu osłabienia i zniszczenia narodu rosyjskiego”⁸⁹. Aleksander Barkaszow w swej retoryce politycznej snuje teorie spiskowe oparte o mit wroga, wierzy w wielki spisek przeciwko narodowi rosyjskiemu, co niekiedy w dyskursie naukowym określane jest jako paranoja polityczna⁹⁰. Barkaszow nie ma charyzmy, jest słabym oratorem, nie ma talentu demagogicznego, nie jest populistą i nie potrafi wpływać mentalnie na naród rosyjski, dlatego przez wiele lat istnienia partia nie pozyskała tyle elektoratu, aby uzyskać poziom relewancji dający możliwość partycypacji w rządach.

Rosyjska Jedność Narodowa zaliczana jest podobnie jak Liberalno-Demokratyczna Partia Rosji do skrajnej prawicy, obie partie utożsamiane są z faszyzmem. Różnica jednak jest znacząca — LDPR to typowa partia populistyczna z charyzmatycznym przywódcą, który podobnie jak niektórzy charyzmatyczni liderzy partii Europy Zachodniej odpowiada za spektakularny sukces organizacji,

⁸⁵ W. Laqueur, *op. cit.*, s. 297.

⁸⁶ M. Soska, *op. cit.*, s. 168.

⁸⁷ W. Laqueur, *op. cit.*, s. 297.

⁸⁸ M. Soska, *op. cit.*, s. 174–175.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ Zob. Robert S. Robins, Jerrold M. Post *Paranoja polityczna. Psychopatologia nienawiści*.

stosując niekiedy bardzo kontrowersyjne metody i głosząc kuriozalne poglądy. Natomiast cechy RJN: dyscyplina wojskowa, życie w ekstremalnych, survivalowych warunkach, paranoiczne wizje polityczne, wódz zamiast charyzmatycznego przywódcy oraz faszystowskie symbole, to cechy historycznych partii, którymi fascynują się młodzi, często mało wykształceni i niedojrzali politycznie mężczyźni. Frustrację po upadku ZSRR spowodowała nostalgia za dawną potęgą i przyczyniła się do wzrostu zainteresowania faszyzmem w Rosji, jednak władze Federacji Rosyjskiej, nie demonizując tego zjawiska, delegalizują partie o konotacji faszystowskiej, podobnie jak władze państw zachodnioeuropejskich.

Związek Radziecki nie był jedynym państwem w Europie Środkowo-Wschodniej, w którym doszło do rozpadu na oddzielne, suwerenne państwa. Pierwszego stycznia 1993 roku z dawnej Czechosłowacji powstały dwie Republiki: Czeska i Słowacka. Przyczyną były konflikty, które narastały po załamaniu się systemu komunistycznego w Czechosłowacji (1989 rok) i wprowadzeniu demokracji. Analogicznie jak w innych „młodych” demokracjach zaczęły odradzać się różne odmiany nacjonalizmu. W odróżnieniu od Rosji w Słowacji i Czechach nie miał on być substytutem dawnego komunizmu, a zrodził się z animozji między tymi krajami. Uaktywniły się partie skrajnie prawicowe, takie jak: Słowacka Partia Narodowa oraz czeska Partia Republikańska.

Słowacka Partia Narodowa (SNS lub SNP⁹¹) jest „sukcesorką historycznego ruchu, powołanego do istnienia w 1870 roku”⁹² w celu zdobycia niepodległości. Przypomina to patriotyczne tradycje polskiego ruchu narodowego, mimo różnej cezurę czasowej i innej sytuacji społeczno-politycznej. SNS jest partią relewantną, partycypowała w rządach, jednak jej elektorat wyborczy różnie się kształtował: w 1990 — 14%, w 1998 — 9%, w 2006 — 12%, w 2010 — 5,07%, co odpowiada posiadaniu 9 deputowanych. Zachodnioeuropejskie partie skrajnie prawicowe w okresie kształtowania się miały podobną skalę relewancji, populizm polityków jak Le Pen czy Heider, podnosiły notowania ich partii. Charyzmatyczny przywódca SNS Jan Słota słynie z agresywnej, ksenofobicznej i rasistowskiej retoryki. Wrogość Sloty jest skierowana w stosunku do mniejszości narodowych, czyli Romów i Węgrów, co jest odzwierciedleniem nastrojów społecznych. Spauperyzowane słowackie społeczeństwo oskarża „Czechów o wszystkie problemy i trudne warunki życia”⁹³. Szowinizm, ksenofobia, pauperyzacja i bezrobocie są wykorzystywane w manipulacji społeczeństwem przez populistycznego lidera SNS. Partia formalnie jest za demokratyzacją państwa i reformami rynkowymi, jako ideologię wskazuje nacjonalizm, eurosceptycyzm

⁹¹ Skrót SNP stosuje Walter Laqueur, natomiast Sebastian Wojciechowski — SNS. SNS to odpowiednik słowackiej nazwy, czyli Slovenska Narodna Strana, jednak obecnie używany, więc przyjęto w opisie partii.

⁹² W. Laqueur, *op. cit.*, s. 328.

⁹³ *Ibidem*, s. 329.

i „trzecią drogę”. Członkowie SNS gloryfikują postać księdza Józefa Tiso, którego uważają za bohatera i patriotę. Nacjonalizm tej partii ma często postać szowinistyczną, a dyskryminowanie mniejszości i łamanie jej praw spowodowało protesty ze strony USA i Unii Europejskiej. Pomimo to Słowacka Partia Narodowa nie jest izolowana, tak jak ma to miejsce w przypadku partii tego typu w innych krajach Grupy Wyszehradzkiej.

Stosując kryteria przyjęte przez polskich i zachodnioeuropejskich badaczy skrajnej prawicy, SNS to partia radykalna (dogmatyzm religijny i ekstremizm działania według Sokoła i Żmigrodzkiego), zaliczana do skrajnie prawicowych, jednak oprócz nacjonalizmu, chrześcijaństwa i patriotyzmu deklaruje socjalistyczny kierunek i „trzecią drogę”. SNS nie można zaliczyć do „starej prawicy” (Ignazi), gdyż nie spełnia kryterium ideologicznego, nie odwołuje się wprost do faszyzmu i nie jest antysystemowa ani antyestablishmentowa. Partię można określić jako populistyczną partię narodową (według Husbandsa) i tradycyjną partię ksenofobiczną (Husbands), głoszącą kulturowy rasizm.

W Czechach partią skrajnie prawicową o silnym, charyzmatycznym przywództwie jest powstała w 1989 roku Partia Republikańska (Republikani Miroslava Sladka). Sladek został przewodniczącym Stowarzyszenia Na Rzecz Republiki — Republikańskiej Partii Czecho-Słowacji⁹⁴ (SPR-RSC) w 1991. W 1992 partia znalazła się w parlamencie, osiągając 6% poparcia elektoratu, a w 1996 poziom relewancji wyniósł 8%, jednak w 1998 roku nie przekroczyła 5% i nie miała przedstawicieli w Izbie Poselskiej⁹⁵. Elektorat stanowią młodzi robotnicy, głównie z subkultury skinheadów oraz mieszkańcy regionów kraju o wysokim wskaźniku bezrobocia, pogrążonych w depresji ekonomicznej. Republikanie czescy są postrzegani jako neofaszyści i „pod pewnymi względami jej styl działania jest podobny do stylu działania partii Żyrinowskiego”⁹⁶. Miroslav Sladek jest politykiem kuriozalnym, tak jak Żyrinowski doskonale potrafi dostosować się do sytuacji, można przypisać mu cechę politycznego kameleonizmu, charakterystycznego dla populizmu. Kontaktuje się ze skrajną prawicą innych krajów, jako deklarowaną ideologię swej partii podaje obok nacjonalizmu i populizmu eurosceptycyzm i antyromizm⁹⁷, na arenie międzynarodowej przybiera postać aktywnego czeskiego demokraty. W rzeczywistości jest rasistą, jego wrogi stosunek do Romów jest powszechnie znany, podobnie jak nienawiść do Niemców, za której propagowanie został aresztowany w 1998 roku. Stosunek do Niemców w Czechach ogólnie przybiera formę germanofobii, a „strach przed Niemcami i rewizjonizmem jest umiejętnie podsycany przez ugrupowania skrajnie prawicowe,

⁹⁴ Poprzednia nazwa Partii Republikańskiej, stosowana przed rozpadem Czechosłowacji.

⁹⁵ Parlament Czech składa się z dwóch izb: Senatu i Izby Poselskiej.

⁹⁶ W. Laqueur, *op. cit.*, s. 328.

⁹⁷ W oryginale antyziganizm, co można tłumaczyć jako antycyganizm, antyromizm.

choćby SPR-RSC Miroslava Sladka”⁹⁸. Czeski establishment kreuje swoje państwo jako demokratyczne i tolerancyjne, jednak kamufluje rasizm, który generuje prześladowanie głównie ludności romskiej. Spowodowało to prawdziwy *exodus* Romów w latach 1996–1998. W Czechach dyskryminacja jest karana, a partie o konotacji rasistowskiej są izolowane. Partia Sladka ma więc małe szanse powiększyć sukces partii Žyrynowskiego, tym bardziej że jest antyestablishmentowa i „atakuję demokratycznych liderów, oskarżając ich o sympatie komunistyczne oraz korupcję i nieskuteczność w zwalczaniu przestępczości”⁹⁹. Partię Republikanów Sladka jest partią populistyczną, nie identyfikuje się z faszyzmem, raczej skłania ku autorytaryzmowi, nie jest antysystemowa. Można ją sklasyfikować podobnie jak słowacką SNS jako narodową partię populistyczną i ksenofobiczną głoszącą kulturowy rasizm.

W ugruntowanych, stabilnych i bogatych demokracjach zachodnioeuropejskich ksenofobia i rasizm wyrażały się głównie w lęku i nienawiści do imigrantów. Do krajów Europy Środkowo-Wschodniej o słabych jeszcze demokracjach i biednych nie napływają masowo imigranci. W Rosji imigranci z dawnych, szczególnie azjatyckich republik dawnego ZSRR są wrogo traktowani. Skrajna prawica Europy zarówno Wschodniej, jak i Zachodniej jest więc ksenofobiczna, co często doprowadza do rasizmu.

Na Węgrzech w latach dziewięćdziesiątych skrajna prawica zaczęła być zauważalna w Węgierskim Forum Demokratycznym za sprawą jednego z członków tej partii — Istvana Csurki, który założył populistyczną, narodowo-radykalną i antyliberalną Partię Sprawiedliwości i Życia. Ugrupowanie to nie identyfikowało się z faszyzmem, było antykomunistyczne i antysemityczne, wyrażało wrogi stosunek do ludności romskiej. Csurka obsesyjnie budował teorie spiskowe o wrogach narodu węgierskiego. Istvan Csurka, i jego partia, nie odniósł większego sukcesu wyborczego, jednak jego polityka przyczyniła się do wzrostu nastrojów antyromskich i nacjonalistycznych.

O sukcesie wyborczym jednak w późniejszym okresie może mówić inna skrajnie prawicowa partia Węgier o nazwie Jobbik (w tłumaczeniu na język polski oznacza *lepiej* lub *lepsi*), czyli Ruch na Rzecz Węgier. Powstała w 2003 roku, a jej deklarowana ideologia to nacjonalizm, antyglobalizm i eurosceptycyzm, akcentuje też tradycyjne wartości narodowe. W 2006 roku partia stworzyła koalicję z węgierską Partią Sprawiedliwości i Życia określaną jako MIEP — Jobbik Sojusz Partii Trzeciej Drogi. Koalicja nie przekroczyła progu relewancji, uzyskując zaledwie 2,2% poparcia. W wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2009 roku Jobbik wystawił własną listę i zdobył około 15% głosów, rezultatem czego został czwartą siłą polityczną Węgier. W roku 2010 partia odniosła spektakularny sukces, osiągając około 12% akceptację elektoratu i zdobyła

⁹⁸ S. Wojciechowski, *op. cit.*, s. 172.

⁹⁹ W. Laqueur, *op. cit.*, s. 328.

47 miejsc w parlamencie węgierskim i jest trzecią siłą polityczną Węgier. Partia liczy kilkanaście tysięcy, określana jest jako neofaszystowska. Wpływa na to fakt jej współpracy z małymi grupami uważanymi za neonazistowskie, a także głoszone poglądy rewizjonistyczne, rasistowskie i antysemickie. Jobbik jest ugrupowaniem ksenofobicznym, celem jego ataków są mniejszości narodowe, czyli Żydzi i Romowie. Liderem partii jest Gabor Vona, który uważa że węgierscy Żydzi nie utożsamiają się z dążeniami narodu węgierskiego. W 2007 roku kierownictwo Jobbiku powołało liczącą około dwu tysięcy ochotników Gwardię Węgierską, skrajnie prawicową organizację patriotyczno-militarną, której celem miała być obrona ojczyzny i samoobrona oraz praca z młodzieżą. Organizacja została z inicjatywy premiera Węgier Orbana w 2009 roku zdelegalizowana za działalność dyskryminującą mniejszość romską na Węgrzech. Podobne bojówki działają w tym kraju, jednak legalnie działająca partia nie może pod pretekstem „obywatelskich patroli” prześladować Romów. Pod hasłem walki z „przestępczością cygańską” i zarazem ochrony przed nią rdzennej społeczności węgierskiej dochodziło do aktów agresji i bijatyk. Premier Węgier i jednocześnie lider Węgierskiej Partii Socjalistycznej Fidesz Viktor Orban jest negatywnie nastawiony do skrajnie prawicowej organizacji Jobbik, uważa, że nie jest ona zagrożeniem dla demokracji węgierskiej, ponieważ ma tylko około 15% poparcia społecznego i jak stwierdził, musi dbać o los pozostałych 85% Węgrów. Partia Jobbik działa w granicach systemu — nie jest więc antysystemowa, nie jest oficjalnie antyestablishmentowa, chociaż nie ma absolutnej akceptacji. Jobbik nawiązuje współpracę i kontakt z nacjonalistami w Europie, także w Polsce, z ugrupowaniem Młodzież Wszechpolska, której wielu członków aspirowało do partycypacji w rządzie i parlamencie.

Konkludując: partie skrajnie prawicowe w Europie Środkowo-Wschodniej po roku 1990 miały podobny elektorat jak partie o tej samej konotacji w Europie Zachodniej po roku 1970. Podobny w sensie liczebności — około 10–16% oraz według kryterium wieku — są to ludzie młodzi, średnio 18–28 lat, charakterystyczna jest maskulinizacja wyborców. Popularność przypadła na okresy kształtowania się demokracji: w Europie Zachodniej to lata 70–90. XX wieku, a w Środkowo-Wschodniej lata 1990–2000. Ksenofobia i rasizm to cechy właściwe dla nacjonalistów w całej Europie, dla jednych wrogiem są imigranci, dla drugich mniejszości narodowe, etniczne. Sytuacja radykalizuje się, a wrogość do tych grup społecznych generują i nasilają kryzysy polityczne i gospodarcze. To z kolei powoduje wzrost przestępstw, których ofiarami są bezbronni często mniejszości narodowe oraz imigranci. Z tym nie radzą sobie systemy prawne większości państw w Europie, określając to zjawisko jako neofaszyzm i neonazizm. Optymistyczne prognozy dla Europy kreują politycy, którzy skutecznie walczą z ekstremizmem prawicowym, delegalizując organizacje i partie o agresywnym, przestępczym charakterze. We Francji przyczyną delegalizacji trzech ugrupowań było pobicie i śmierć studenta Instytutu Nauk Politycznych.

W Polsce szybkie działania policji uratowały małżeństwo wietnamskie przed linczem skinheadów. Gorzej sytuacja wygląda, gdy liberalne systemy prawne w niektórych państwach nie stosują adekwatnych kar za najcięższe przestępstwa na przedstawicielach mniejszości, jak np. w Czechach, gdzie „pomimo że szereg rasizmu jest karane, to zarówno policja, jak i wymiar sprawiedliwości nie radzą sobie z tego typu problemami”¹⁰⁰. W erze globalizacji i społeczeństw multikulturowych należy poddać rewizji liberalne systemy prawne, zamiast określać to mianem neofaszyzmu i neonazizmu. Należy demarkacyjnie oddzielić przestępstwa od ideologii politycznej.

Zakończenie

Od zakończenia drugiej wojny światowej minęło prawie siedemdziesiąt lat, a faszyzm i nazizm wciąż wzbudzają skrajne emocje. Prowadząc badania nad faszyzmem i jego tragicznymi skutkami trudno zachować obojętność. Wiele państw europejskich posiada konstytucyjne regulacje dotyczące likwidacji partii i organizacji ideologicznie adekwatnych do totalitaryzmów.

Zagadnienie nacjonalizmu jest inaczej rozumiane i definiowane w Europie Zachodniej — głównie jako czynnik pozytywny, integrujący naród, a inaczej w Europie Środkowo-Wschodniej — jako zjawisko negatywne. Kryteria naukowego definiowania nacjonalizmu znacznie odbiegają od jego rozumienia przez społeczeństwo i niektóre organizacje. W partiach skrajnie prawicowych Europy Zachodniej nacjonalizm tworzy „rdzeń ideologiczny”¹⁰¹ wraz z kwestiami imigracji, prawa i porządku. Problem tych partii to masowa imigracja, a rozwiązania go podejmują się najczęściej populistyczni politycy. Natomiast w Europie Środkowo-Wschodniej egzegeza renesansu nacjonalizmu jest nieco inna. Demokratyczne kraje powstałe po rozpadzie Związku Radzieckiego dążą do odbudowania swej tożsamości narodowej i państw jednolitych narodowościowo. Dylematem są mniejszości narodowe, wśród których najbardziej zniechęczone to Żydzi i ludność pochodzenia romskiego. Wschodnioeuropejskie partie narodowe podobnie jak w Europie Zachodniej są najczęściej skrajnie prawicowe, większość z nich ma charakter populistyczny. Podobne są cechy nacjonalizmu w obydwu częściach Europy: silna tożsamość narodowa, ksenofobia, szowinizm, rasizm, antysemityzm, natywizm, etnocentryzm. W przypadku Rosji nacjonalizm jest bardzo specyficzny, ma postać etnocentryzmu, imperializmu i ekspansjonizmu oraz antyokcydentalizmu. Wielu badaczy wskazuje na odmienną klasyfikację nacjonalizmu partii Federacji Rosyjskiej: nie są one skrajnie prawicowe jak

¹⁰⁰ S. Wojciechowski, *op. cit.*, s. 170.

¹⁰¹ J. Jankiewicz, *op. cit.*, s. 15.

w pozostałych państwach europejskich, a mają charakter nacjonalistyczno-komunistyczny (z wyjątkiem nacjonalizmu antykomunistycznego w myśli politycznej Aleksandra Sołżenicyna). Kuriozalny nacjonalizm rosyjski zawarty w doktrynie euroazjatyzmu cechuje antyokcydentalizm, czyli wrogi stosunek do Zachodniej Europy i USA, utożsamianych z upadkiem moralnym i cywilizacyjnym.

Nacjonalistyczne partie Europy wykazują podobieństwa w strukturze organizacyjnej: silne autorytarne przywództwo w postaci charyzmatycznego i demagogicznego lidera oraz młode zmaskulinizowane kadry, o rodowodzie subkulturowym. Geneza odrodzenia skrajnej prawicy wschodnio- i zachodnioeuropejskiej jest podobna: powstały po upadku totalitaryzmów faszyzmu i nazizmu w 1945 roku w Europie Zachodniej i komunizmu w 1989 roku w Europie Wschodniej. Wielu badaczy twierdzi, że po klęsce totalitaryzmu powstaje próżnia aksjologiczna, którą zapęłnia nacjonalizm. Współczesny nacjonalizm zachodnioeuropejski, jak stwierdzono wcześniej, jest czynnikiem integrującym naród, nie przejawia cech wrogości wobec państw wschodnioeuropejskich i USA. Największym problemem są masowe imigracje generujące bezrobocie i pauperyzację społeczeństw zachodnich, co jest usprawiedliwieniem postaw ksenofobicznych. Natomiast rosyjski antyokcydentalizm nie ma racjonalnego uzasadnienia, tak jak antysemityzm czy antyromizm ugrupowań nacjonalistycznych Europy Wschodniej. Wrogość do mniejszości narodowych można w pewnym sensie utożsamiać z imigranckimi antagonizmami, ponieważ generują pauperyzację w ubogich i kształtujących się demokracjach wschodnich.

W przypadku gdy charakter partii lub organizacji wykazuje symptomy neofaszyzmu, są one delegalizowane, aby totalitaryzmy nie miały szans odrodzenia w jakiegokolwiek formie.

Bibliografia

- Adamowicz M., *Droga od państwa narodowego do Unii Europejskiej na przykładach Irlandii i Polski*, Toruń 2003.
- Czubiński A., Olszewski W., *Historia powszechna*, Poznań, 1996.
- Herbut R., *Partie ultrapravicowe a społeczeństwo w krajach Europy Zachodniej*, Wrocław 1995.
- Jankiewicz J., *Nowa skrajna prawica w wybranych państwach Europy Zachodniej*, Toruń 2007.
- Laqueur W., *Faszyzm*, Warszawa 1998.
- Michalak B., *Partie radykalnego protestu w Europie Zachodniej*, Toruń 2008.
- Olszewski H., Zmierczak M., *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Poznań 2000.
- Remond R., *Francuska prawica dzisiaj*, Warszawa 2008.
- Schedler A., *Anty-Political-Establishment Parties*, „Party Politics” 2, 1996, nr 3.
- Sobolewska-Myślik K., *Partie i systemy partyjne na świecie*, Warszawa 2004.
- Soska M., *Za świętą Ruś. Współczesny nacjonalizm rosyjski — zarys ideologii*, Warszawa 2009.
- Toporek M., *Historia powszechna*, Kraków 2000.
- Wojciechowski S., *Nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej*, Wrocław 1999.

A COMPARATIVE ANALYSIS OF CONTEMPORARY NATIONALISM
IN COUNTRIES OF WESTERN, AND CENTRAL AND EASTERN EUROPE

Summary

The paper is a comparative analysis of nationalist parties in Western, Central and Eastern Europe. The author has chosen as a representative sample organisations most often incriminated in neo-fascism and neo-Nazism. The terms have been verified, with the author applying new criteria of definition. In order to exclude or attribute a fascist connotation, she has used a concise description of the fascist doctrine. Referring to its features, she has examined the ideology, operations, relevance and leadership of contemporary nationalist parties. The author has carried out a particularly detailed analysis of the differences and similarities between the revival of nationalism in Western Europe after 1945 and in Eastern Europe after 1989. The process of the emergence of national and nationalist parties in “young” democracies has turned out to be similar, though nationalism does have its various forms and faces.

Keywords: nationalism, ethnocentrism, Occidentalism, neo-fascism, xenophobia.

Iwona Gołębiewska
golebiewska@gmail.com